

Zamek „Tenczyn” w Rudnie

Broszura wydana staraniem stowarzyszenia
„Ratuj Tenczyn”

www.ratujtenczyn.org.pl

W broszurce wykorzystano fragmenty pracy licencjackiej Pani Karoliny Rudzkiej oraz opracowania Pani Teresy Małkowskiej-Holcerowej

Krzeszowice 2011 r.

Zamek „Tenczyn” to jeden z najcenniejszych przykładów architektury obronno-rezydencjonalnej na terenie Małopolski, położony jest na stożku wulkanicznym stanowiącym jedną z głównych kulminacji tzw. Garbu Tęczyńskiego, ponad wsią Rudno w gminie Krzeszowice, w odległości ok. 25 km na zachód od Krakowa.

Przekrój przez stożek wulkaniczny góry Tęczyńskiej

Lokalizacja zamku w tym właśnie miejscu nie była przypadkowa: dominuje on nad całą okolicą, rozciąga się z niego rozległy widok na wszystkie strony. Pradawne zamczysko, wznoszące się majestatycznie nad resztą okolicy, było wizytówką rodu Tęczyńskich oraz centrum życia kulturalnego. Tam odbywały się bale, turnieje i ucztę, tam przyjmowano sławne osobistości i szlifowano młode talenty. Zamek przez wieki pozostał symbolem świetności rodu i obiektem zachwytyw ówczesnych pisarzy

Tereny, na których wznoszą się obecnie ruiny zamku Tenczyn, należały już w początkach XIV w. do prastarego rycerskiego rodu Toporczyków, którego znakiem bojowym noszonym w herbie był srebrny Topór ze złotym styliskiem na czerwonym polu.

Herb rodu Toporczyków: Topór

Według rodowej legendy początki Toporów (a więc i wywodzących się od nich Tęczyńskich) miały sięgać czasów pogańskich, oni sami zaś pochodzili od jednego z 12 wojewodów Lecha - praojca Polaków.

Protoplastą Tęczyńskich był Nawój z Morawicy - zaufany rycerz i doradca króla Władysława Łokietka, którego poparł w polityce zjednoczeniowej Polski. Nawój prowadził akcję kolonizacji rozległych lasów na zachód od Morawicy z której pochodził. W 1319 r. założył wieś Tenczynek a następnie przygotowywał teren lasu Tęczno pod budowę zamku, która miała być zwieńczeniem jego programu osadniczego.

**Tak mógł wyglądać protoplasta Tęczyńskich: Nawój z Morawicy
wg. Obrazu Jana Bogumiła Jacobiego**

Zamek został wzniesiony jako gotycka budowla murowana w latach 1331-1361 przez jego syna Andrzeja. Uznaje się także, że to Andrzej przeniósł siedzibę rodu z Morawicy do Tęczyna, który odtąd stanowił kolebkę i gniazdo całej rodziny oraz centrum administracyjne rozległych dóbr zwanych latyfundium lub hrabstwem tęczyńskim. Dzięki temu, iż Tęczyńscy stale piastowali wysokie urzędy, mieli ogromny wpływ na losy państwa a ich posiadłości były nieustannie poszerzane.

Wnuk Nawoja - Jan Tęczyński doszedł do najwyższych godności państwowych, dał się poznać jako wierny zwolennik wprowadzenia na tron polski Królowej Jadwigi, był

współtwórcą unii Polski z Litwą na mocy, której Jagiełło został królem Polski. Jan Tęczyński był najbliższym współpracownikiem Królowej Jadwigi a po jej śmierci został jednym z dwóch wykonawców jej testamentu osobiście dopilnowując jego realizacji. Z woli Władysława Jagiełły uzyskał też przywilej używania tytułu królewskiego namiestnika.

**Jan Tęczyński i Królowa Jadwiga
wg. obrazu Piotra Moskala**

Syn Jana – Andrzej zyskał autorytet w środowisku dworskim i rycerskim biorąc udział w bitwie pod Grunwaldem z wystawioną przez siebie prywatną chorągwią. Według podania po zwycięstwie król zdecydował, że niektórzy ze znakomitszych rycerzy krzyżackich będą więzieni na tęczynkim zamku.

W roku 1527 Tęczyńscy otrzymali od cesarza Karola V tytuły hrabiowskie a ich herb topór został wzbogacony o dwugłowe orły cesarskie.

W 1561 r. cesarz Ferdynand I do herbu dodaje nową ozdobę: lwa w koronie trzymającego w łapach topór.

W latach 1563-93 zamek Tenczyn został całkowicie przebudowany przez kasztelana Jana Tęczyńskiego i przekształcony w renesansową rezydencję z dziedzińcem arkadowym, otoczoną zewnętrznym basztowo-bastejowym obwodem obronnym. Odtąd pełnił funkcję potężnego ośrodka kulturalnego i nazywany był „Małym Wawelem”. Był też symbolem potęgi i bogactwa rodu Tęczyńskich, którzy przez wieki rozbudowywali go i upiększali.

Zamek Tenczyn po renesansowej przebudowie w latach 1563 - 1593

Dwór Tęczyńskich jako centrum oświaty, życia kulturalnego, nauki i sztuki ściągał do siebie elitę umysłową tamtych czasów, zarówno rodzimą jak i pochodzącą z zagranicy. Z dworami Tęczyńskich w Tęczynie i Kraśniku związanych było co najmniej dziesięciu pisarzy, piszących po polsku lub po łacinie m.in Erazm Otwinowski, Krzysztof Warszawicki, Piotr Skarga, Jakub Uchański, Jan i Piotr Kochanowscy, Stanisław Orzechowski i Łukasz Górnicki. Panowie Tęczyńscy chętnie otaczali opieką zdolnych pisarzy i poetów, co nierzadko miało znaczący wpływ na karierę tych ostatnich. To właśnie na służbie u Tęczyńskich pobierał nauki pisania Mikołaj Rej.

Tęczyńscy zasłynęli też z licznych fundacji, z których najwięcej powstało u schyłku istnienia rodu. Jedną z wielkich dobrodziejek tamtych czasów była Agnieszka Firlejowa z Tęczyńskich. Hrabianka urodziła się w Tęczynie w 1578 roku, była córką Andrzeja Tęczyńskiego, wojewody krakowskiego.

W szesnastym roku życia wyszła za Mikołaja Firleja, jednakże szybko owdowiała i do końca swoich dni poświęciła się życiu duchowemu i dobroczynności.

Agnieszka Firlejowi z Tęczyńskich

W 1630 r. wojewoda Jan Magnus Tęczyński na prośby swojej siostry - Agnieszki Firlejowej z Tęczyńskich, nadał karmelitom wzgórze koło Czernej pod nowo budowany klasztor. Karmelitom ofiarowano także samą Czerną a także lasy i doliny pomiędzy tą wsią a Paczółtovicami. Fundatorka oddała karmelitom także wsie: Paczółtowice, Siedlec, Żbik oraz część ziem w Żarach. Dobra te przeznaczono na wybudowanie klasztoru i utrzymanie zakonników.

Agnieszka Firlejowa z Tęczyńskich postarała się także o bogaty wystrój wnętrza klasztoru - z jej fundacji wzniesiono ołtarz oraz pięć portali z czarnego marmuru. Wojewodzina zakupiła także sprzęty kościelne takie jak srebrne tabernakulum w kształcie dwugłowego orła, złote puszki do komunii, złoty relikwiarz, srebrną monstrancję ze złotą, wykładaną rubinami koroną, srebrne kielichy i lichwiarze oraz wiele innych drogocennych przedmiotów. Tęczyńska ofiarowała zakonnikom również swój księgozbiór.

Klasztor Karmelitów Bosych w Czernej , ufundowany przez Agnieszkę Firlejową z Tęczyńskich.

Duże znaczenie miały też fundacje świeckie, takie jak szpitale (przytułki), szkoły i bractwa. Tęczyńscy doskonale zdawali sobie sprawę z tego, jak ważną rzeczą jest edukacja ludu.

Wychodząc naprzeciw potrzebom swego kraju magnaci aktywnie włączali się w pomoc dla najbiedniejszych mając na uwadze dobro ubogich i własną satysfakcję.

**Portret Jana Magnusa Tęczyńskiego,
Muzeum Narodowe w Warszawie**

W 1637 r. umiera ostatni z rodu Tęczyńskich Jan Magnus, który przeżył swoich trzech synów zmarłych w tragicznych okolicznościach podczas zagranicznych podróży. Gabriel zginął w pojedynku w 1629 roku w belgijskim Lovanium, Krzysztof został zastrzelony we Włoszech w 1632 roku przez

wieśniaka gdy wszedł do winnicy w drodze do Neapolu, najmłodszy wreszcie Stanisław zmarł w Kamieńcu Podolskim podczas wyprawy tureckiej w 1634 r. (podobno na skutek ran zadanych mu przez dzika na polowaniu).

Stanisław Tęczyński
Państwowe Zbiory Sztuki na Wawelu

Po wygaśnięciu Tęczyńskich ich majątek przechodzi w ręce Łukasza Opalińskiego który żeni się z córką Jana Magnusa

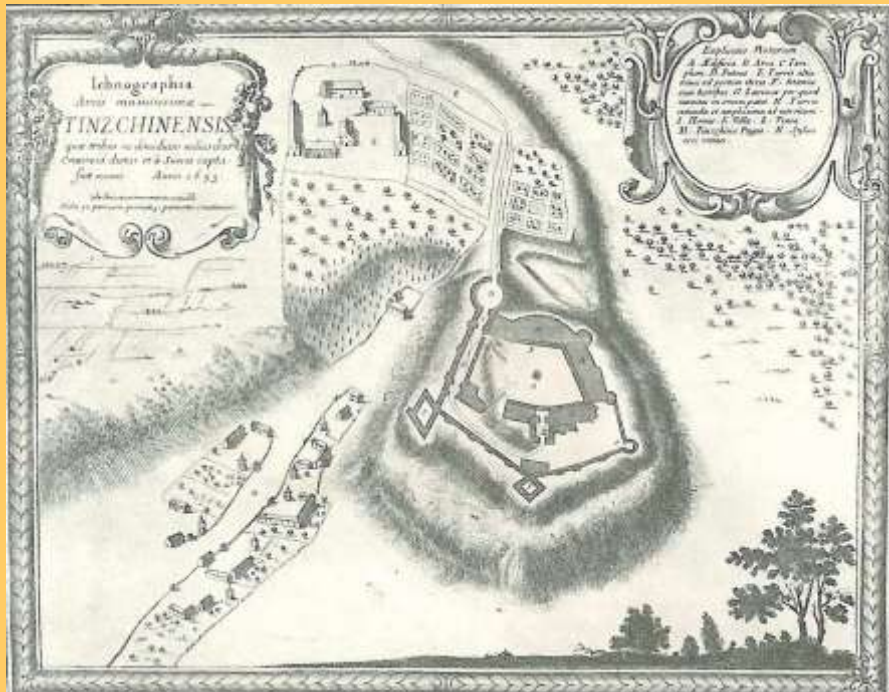
Tęczyńskiego - Izabelą. Zamek Tenczyn traci jednak swą reprezentacyjną rolę siedziby możnego rodu którą pełnił dotychczas. W czasie „Potopu” Tenczyn został zajęty przez Szwedów, którzy szukali w nim skarbcza koronnego-rzekomo tam właśnie ukrytego. Wszyscy bohaterscy obrońcy zamku zostali wycięci po poddaniu twierdzy a gdy okazało się że nie ma w niej ukrytych skarbów, najeźdźcy dokonali grabieży a wycofując się podłożyli pod warownię ogień.

**Szwedzi zajmują polskie zamki
wg. Obrazu Józefa Brandta „Pochód Szwedów do Kiejdan”**

Z okresu „Potopu” pochodzi najstarszy szkic zamku Tenczyn sporządzony przez szwedzkiego artystę-architekta i teoretyka w zakresie budownictwa obronnego Eryka Dahlbergha, który na polecenie króla szwedzkiego Karola Gustawa dokumentował wygląd polskich twierdz. Na szkicu, poza wiernie przedstawionym planem Tenczyna, widoczne są

również ogrody zamkowe, winnica, zabudowania gospodarcze pod zamkiem oraz folwark. Zaznaczona jest na nim również studnia wykuta w skale pośrodku dziedzińca zamkowego.

Szkic zamku Tenczyn sporządzony przez Eryka Dahlbergha

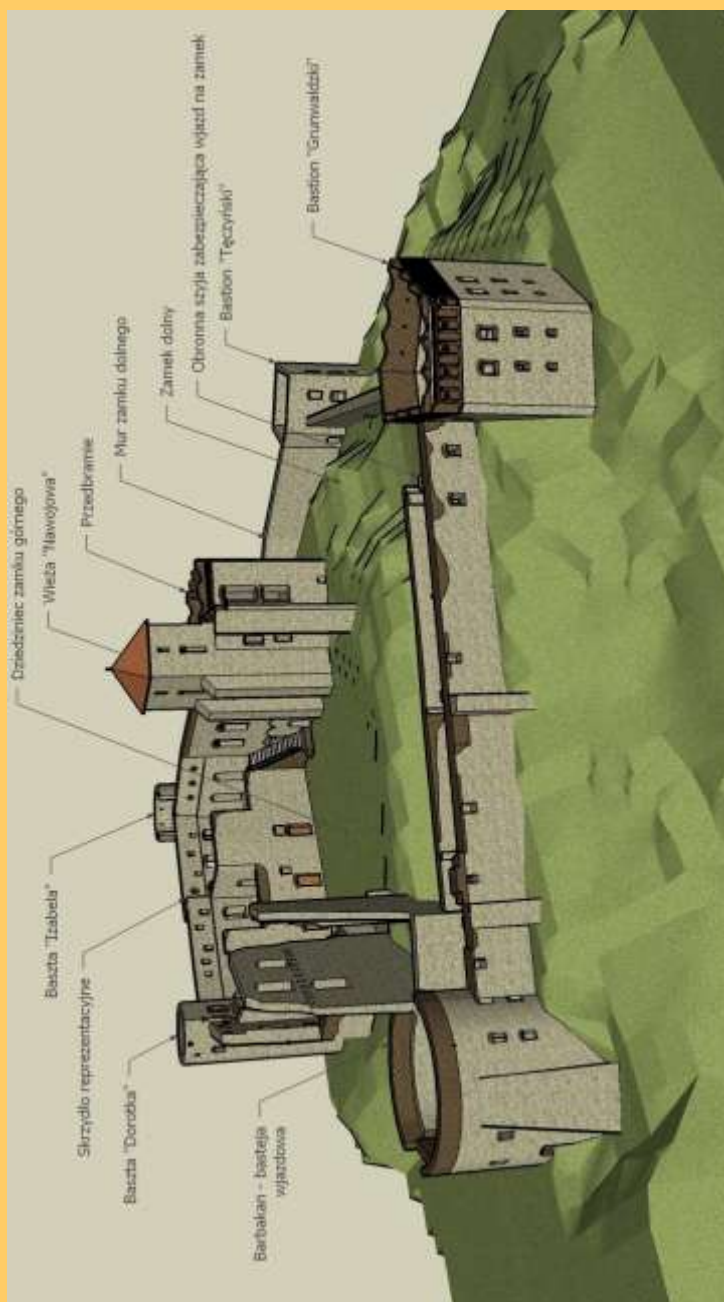
Mimo odbudowy po szwedzkich zniszczeniach zamek nie odzyskał już pierwotnej świetności, lecz był nadal użytkowany, często zmieniał właścicieli, którzy jednak nie chcieli ponosić nakładów związanych z jego utrzymaniem (zamek przechodził kolejno w posiadanie rodzin: Opalińskich, Sieniawskich, Czartoryskich i Potockich). W 1748 r. pożar wywołany piorunem strawił część zabudowań zamku, od

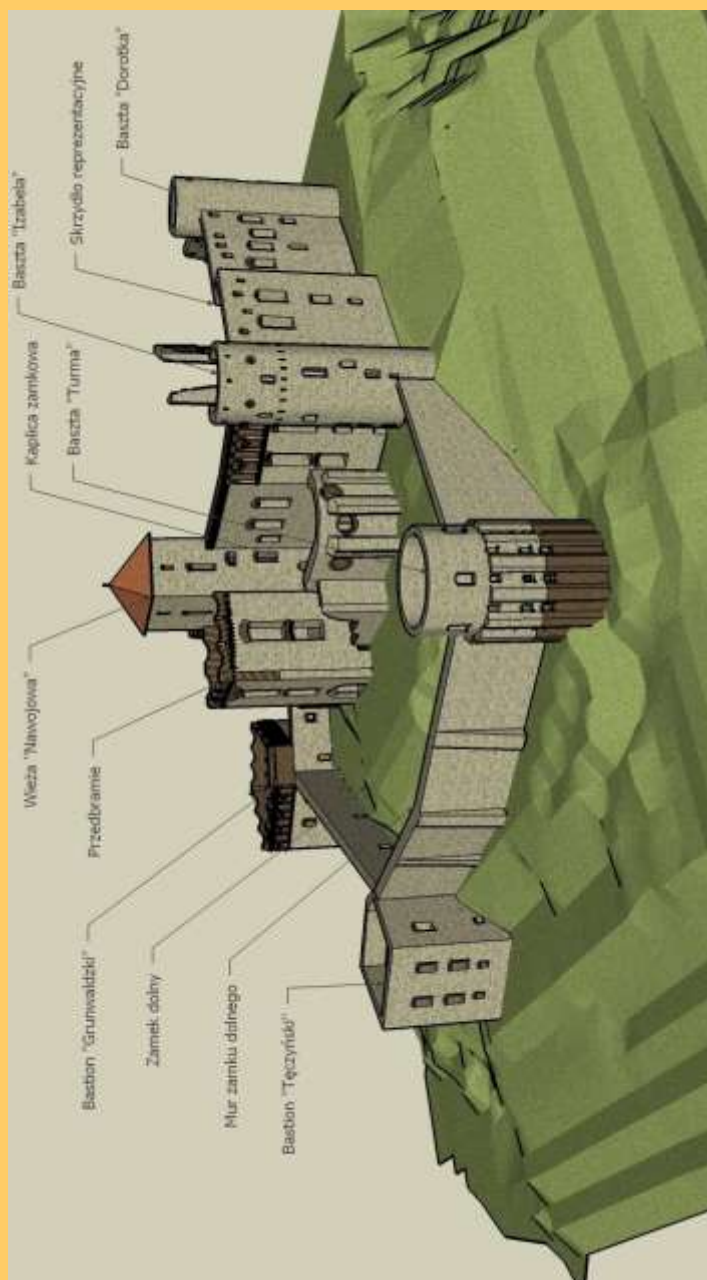
tego momentu popadał on systematycznie w ruinę a prace zabezpieczające prowadzone na jego terenie miały bardzo ograniczony charakter.

Zamek Tenczyn, widok od pd-wsch. Rys. Z. Vogel 1794

Po II wojnie światowej zamek odebrano rodzinie Potockich którzy byli jego ostatnimi właścicielami, został on przejęty przez Skarb Państwa i oddany we władanie Gminy Krzeszowice. W chwili obecnej Tenczyn znajduje się w stanie katastrofy budowlanej i wymaga natychmiastowych prac zabezpieczających.

Zamek Tenczyn wznoszono etapowo od średniowiecza jako gniazdo rodowe Tęczyńskich, rozbudowany i przekształcony w epoce nowożytnej przetrwał do naszych czasów w stanie rozległej ruiny. Zamek dzielił się na dwie części: zamek właściwy (górnny) z częścią mieszkalną, kaplicą i wieżą, znajdujący się w szczytowej partii wzgórze oraz zamek dolny zwany też przygródkiem obejmujący obwarowania, baszty i mieszkania służby. Pod zamkiem na stoku i u podnóża góry znajdowały się inne budowle: browar, gorzelnia, łaźnia, pralnia i inne zabudowania folwarczne, a wzdłuż północno-zachodniego stoku ciągnęły się ogrody i winnice. W XVII wieku do zamku prowadziła trzypiętrowa basteja wjazdowa zbudowana z wapienia i cegły. Była ona wyposażona w most zwodzony i bronę oraz otoczona suchą fosą. Z basteją połączona była około 60 metrowa sklepiona szyja wjazdowa. W jej ścianie zachowały się ślady po strzelnicach, otworach wentylacyjnych i przewodach kominowych, co świadczy zarówno o jej obronnym charakterze jak i przeznaczeniu dla załogi. Po opuszczeniu tej sieni droga skręcała w lewo, do głównej bramy. Zespół wjazdowy zamku górnego składał się z czworobocznej baszty zamykanej ciężką, żelazną bramą i pięciokondygnacyjnej wieży Nawojowej. Wieża wznosiła się nad zamkiem i stanowiła jedną z najbardziej malowniczych jego części. Wieża umożliwiała swobodne poruszanie się między różnymi częściami zamku. Bezpośrednio z niej można było przejść do kaplicy znajdującej się po prawej stronie. Komunikacja między wieżą a pokojami pańskimi odbywała się krużgankami przylegającymi do niej. Cały zespół wjazdowy prowadził na dziedziniec zamku, którego centralnym miejscem była kuta w skale studnia. Dziedziniec od północy, wschodu i południa był zamknięty krużgankami, które nawiązywały do architektury zamku wawelskiego.

Parter i piętro wschodniego i północnego skrzydła stanowiły pokoje pańskie. Poddasze miało charakter obronny, o czym świadczą otwory strzelnicze umieszczone w arkadach renesansowej attyki. Takie rozwiązanie było nie bez znaczenia, ponieważ zewnętrzne, grube ściany tej reprezentacyjnej części wchodziły w skład murów obronnych zamku. Bezpośrednio przy południowej ścianie zamku górnego położona była kaplica, oświetlona ośmioma okrągłymi oknami. Zamek dolny otoczony był obronnym murem, wzmocnionym skarpami, dwoma okrągłymi basztami (wjazdową i „Turmą” czyli więzienną) i dwoma czworobocznymi bastionami ozdobionymi attykami. Straż przemieszczała się wzdłuż murów po drewnianym ganku, zawieszonym na belkach, po których zachowały się twory w murze. Baszta „więzienna” pięciokondygnacyjna, wyposażona w kluczowe otwory strzelnicze była zdolna pomieścić armaty i sporą liczbę załogi.

Plan zamku Tenczyn wg. Łuszczkiewicza

